

Stefan Dudra

(Uniwersytet Zielonogórski)

ZMIANY W POLITYCE PAŃSTWA WOBEC MNIEJSZOŚCI NARODOWYCH W 1952 ROKU NA PRZYKŁADZIE ŁEMKÓW OSIEDLONYCH NA ZIEMI LUBUSKIEJ

Rok 1956 i zmiany zachodzące w Polsce uważane są za przełomowe w relacjach władz państwowych wobec mniejszości narodowych. Jednakże przewartościowania w ich postrzeganiu nastąpiły już częściowo w kwietniu 1952 roku wraz z uchwałą Biura Politycznego KC PZPR. Wtedy to rządzący zaczęli zmieniać swój stosunek do zagadnień ludności etnicznie niepolskiej. Wystąpiło zarysowanie ogólnych problemów, które wymagały rozwiązań (warunki materialne, rozwój oświaty i kultury, zagadnienia aktywizacji społeczno-politycznej). Należy przy tym pamiętać, że stosunki te miały biegtorem wyznaczonym i całkowicie kontrolowanym przez ówczesne władze. Wszelkie odstępstwa od wyznaczonej linii czy próby wyłamania się spod kontroli uważane były za uderzenia w podstawy funkcjonowania systemu socjalistycznego¹.

Ludność łemkowska znalazła się na Ziemi Lubuskiej w wyniku przymusowego przesiedlenia w ramach akcji „Wisła”, która została przeprowadzona przez władze komunistyczne w 1947 roku. Rozpoczęła się 28 kwietnia, a największe jej nasilenie przypadało na miesiące kwiecień-lipiec. Pojedyncze rodziny były przesiedlane jeszcze w okresie sierpień-październik 1947 roku. Na nowe miejsca przybywali przesiedleńcy też na początku 1948 roku (m.in. zwalniani z obozu w Jaworznie) oraz w 1949 roku wysiedlone rodziny ze strefy nadgranicznej w województwie rzeszowskim². Ogółem w czasie trwania akcji na tak zwane Ziemie Odzyskane deportowano 140 577 osób³.

1 Szerzej zob.: L. Olejnik, *Polityka narodowościowa Polski w latach 1944-1960*, Łódź 2003.

2 Prace związane z akcją „Wisła” zostały zakończone w okresie styczeń-kwiecień 1950 r., kiedy to na teren woj. szczecińskiego przesiedlono 34 rodziny (103 osoby) z powiatu nowotarskiego (mieszkańcy wsi Szlachtowa, Jaworki, Biała Woda i Czarna Woda). Władze uzasadniały konieczność ich wysiedleń rzekomo utrzymywaną współpracą z oddziałami UPA oraz ważnymi interesami gospodarczymi tego regionu. W lipcu 1950 r. dokonano również ponownych wysiedleń rodzin ukraińskich, które samowolnie powróciły na dawne miejsca zamieszkania (m.in. z powiatów bialskiego, hrubieszowskiego, tomaszowskiego, włodawskiego). 12 sierpnia 1950 r. dokonano wysiedleń 68 rodzin z powiatu chełmskiego, a w 1952 r. wysiedlono rodziny ukraińskie objęte wcześniej akcją „Wisła” z powiatu bialskiego, szerzej o akcji „Wisła” zob.: *Akcja „Wisła” 1947. Dokumenty*, oprac. E. Misiło, Warszawa 1993.

3 Archiwum Akt Nowych (AAN), Państwowy Urząd Repatriacyjny (PUR) Zarząd Centralny (ZC), sygn. XII/119, k. 115, należy zwrócić uwagę, że były to dane na dzień 28 sierpnia 1947 r. Jednocześnie informowano, że w dalszym ciągu odchodzą jeszcze transporty zbierające. Dodając do tego kilka tysięcy osób osadzonych w Jaworznie i w więzieniach oraz akcją z 1950 r. otrzymamy większą liczbę deportowanych. Według E. Misiły łączna liczba przesiedlonych nie przekroczyła jednak 150 tys., *Akcja „Wisła”. Dokumenty*, s. 33.

Zostali oni osiedleni na terenie 9 województw w 71 powiatach. Dokładne określenie liczby ludności osiedlonej na terenie poszczególnych powiatów jest trudne. Często dane o wysiedlanych różnią się w zachowanej dokumentacji Państwowego Urzędu Repatriacyjnego (PUR) i władz wojskowych⁴. Dodatkową trudnością były tak zwane przerzuty do innych powiatów lub samowolne przenoszenie się osadników. Na Ziemi Lubuskiej, którą utożsamiam z terenem województwa zielonogórskiego w granicach administracyjnych z lat 1950-1975, osiedlono 11 768 osób⁵.

W pierwszych latach po przesiedleniu sytuacja ludności łemkowskiej była niezwykle trudna. Wynikało to między innymi z katastrofalnej wręcz sytuacji materialnej i psychicznej przesiedleńców spowodowanej brakiem opieki i zainteresowania ze strony władz administracyjnych. Częściowo wzmacniane to było jeszcze stosunkiem władz terenowych, które Łemków z racji samego tylko przesiedlenia traktowały jako obywateli drugiej kategorii i tolerowały często z konieczności. Wymienione czynniki spowodowały, że Łemkowie unikali udziału w życiu politycznym, nie angażowali się w działalność organizacji spółdzielczych i młodzieżowych. Charakterystyczne było sprawozdanie dotyczące przesiedleńców zamieszkałych w powiecie zielonogórskim:

[...] ludność ta jest nieprzychylnie ustosunkowana do obecnej rzeczywistości, a nawet w ogóle do polskości. Tkwi w niej jeszcze tymczasowość, stąd też należy tłumaczyć niedbały stosunek do posiadanych gospodarstw, jak również negatywne ustosunkowanie się do wszelkich zarządzeń władz terenowych i centralnych. Najlepiej uwidacznia się to w obowiązkowych dostawach, gdyż rok rocznie poważna ilość tej ludności przedstawiana jest do ukarania (przeciętnie 20%)⁶.

Według władz zagadnienie aktywizacji tej ludności prawie nie istniało, nie było ujęte w żadne formy ani powiązane z zagadnieniami ogólnospołecznymi. Twierdzono także, że prowadzone od 1947 roku „zagadnienie asymilacji nie istnieje” wśród tej ludności. Następowало wręcz zamykanie się wewnątrz własnej grupy, tworzenie się swego rodzaju narodowościowego getta⁷.

4 O osadnictwie z akcji „Wisła” zob.: I. Hałagida, *Życie Ukraińców na ziemiach zachodnich w pierwszych latach po wysiedleńczej akcji „Wisła”, [w:] Problemy Ukraińców w Polsce po wysiedleńczej akcji „Wisła” 1947 roku*, red. W. Mokry, Kraków 1997; S. Zabrowarny, *Ukraińcy na Pomorzu Zachodnim w latach 1947-1956*, [w:] *Ukraińcy w Polsce. Poszukiwania i odkrycia*, Materiały z sesji naukowej pod red. J. Leońskiego i T. Grzybowskiej, Koszalin 1992; S. Łach, *Osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach odzyskanych po II wojnie światowej*, [w:] *Akcja „Wisła” na tle stosunków polsko-ukraińskich*, Szczecin 1994.

5 S. Dudra, *Poza małą ojczyznę. Łemkowie na Ziemi Lubuskiej*, Wrocław 2008, s. 51. Ponadto w woj. białostockim osiedlono 995 osób, gdańskim 5280, koszalińskim 31 169, olsztyńskim 56 625, opolskim 2542, poznańskim 1437, szczecińskim 15 058 i wrocławskim 15 491, R. Drozd, *Droga na Zachód. Osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych Polski w ramach akcji „Wisła”*, Warszawa 1997, s. 173-183.

6 Archiwum Państwowe w Zielonej Górze (APZG), Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (PWRN), Urząd Spraw Wewnętrznych (USW), sygn. 577, k. 489, Sprawozdanie z zakresu ludności ukraińskiej w powiecie Zielona Góra za IV kwartał 1953 r.

7 C. Osekowski, *Spółczesność Polski Zachodniej i Północnej w latach 1945-1956. Procesy integracji i dezintegracji*, Zielona Góra 1994, s. 75.

Przełamanie barier nieufności, często nawet wrogości, a przede wszystkim „zauważeniem” problemu przesiedleńców z akcji „Wisła” była dopiero uchwała BP KC PZPR z 4 kwietnia 1952 roku, która nakreśliła „[...] zasadnicze wytyczne postępowania terenowych rad narodowych, komitetów partyjnych i organizacji społeczno-politycznych odnośnie tej ludności”⁸. Jej genezy należy upatrywać w powołaniu 31 grudnia 1951 roku specjalnej komisji pod kierunkiem wicepremiera Aleksandra Zawadzkiego, mającej przygotować materiał dotyczący ustalenia „[...] miejsca skupisk narodowości ukraińskiej, wyjaśnić ich nastroje, potrzeby kulturalne, ich postulaty”⁹. W lutym 1952 roku dane dotyczące ludności ukraińskiej zamieszkałej w województwie zielonogórskim zostały przesłane do komisji A. Zawadzkiego¹⁰.

Efektom działań komisji było sprawozdanie z 13 marca 1952 roku przekazane członkom ścisłego kierownictwa PZPR. Podkreślano w nim między innymi, że

Samo przesiedlenie przeprowadzone było często w sposób niewłaściwy. W wielu wypadkach zostały pokrzywdzone bez najmniejszego uzasadnienia politycznego i gospodarczego elementy aktywne pozytywnie oraz dzieci, wdowy i rodzice pozostali po zamordowanych przez faszystów towarzyszy z KPP i PPR.

I dalej: „Wszystkich przesiedlonych z akcji 1947 r. (akcji «W») zakwalifikowano [...] jako element wrogi. W wielu wypadkach pokutuje to do dziś”. Podkreślano także, że „[...] z obawy przed szykanami ludność ukraińska stara się kryć na zewnątrz ze swoim językiem, piśmami, kulturą i wyznaniem prawosławnym i greckokatolickim, mimo że w swoim środowisku skrycie nie rezygnuje z tego”¹¹.

Powyższe zagadnienia stały się podstawą podjętej 4 kwietnia 1952 roku uchwały „[...] w sprawie środków zmierzających do poprawy sytuacji gospodarczej ludności ukraińskiej w Polsce i do wzmoczenia wśród niej pracy politycznej”¹². Już we wstępie dość optymistycznie stwierdzono, że ludność ta „[...] w większości swej zagospodarowała się i pracuje należycie, a nawet niekiedy wysuwa się na przodujące miejsca, zarówno w indywidualnej gospodarce rolnej i w spółdzielniach produkcyjnych”. I dalej: „W ostatnim czasie widać pewną ogólną poprawę w nastrojach [...] Coraz więcej wrasta ona

---

8 APZG, PWRN, USW, sygn. 577, k. 201, Informacja o stanie ludności z akcji „W” zamieszkałej na terenie woj. zielonogórskiego za rok 1953.

9 Cyt. za: L. Olejnik, *Problem ukraiński w polityce narodowościowej państwa polskiego w latach 1944-1957*, [w:] *Polska i Ukraina po II wojnie światowej*, red. W. Bonusiak, Rzeszów 1998, s. 117.

10 Podkreślano w niej występowanie m.in. silnych nastrojów tymczasowości, tendencji powrotnych, występowania praktyk dyskryminujących, APZG, PWRN, USW, sygn. 578, Informacja o stanie ludności ukraińskiej w województwie zielonogórskim z 14 lutego 1952 r. Podobne informacje zostały nadesłane także z innych województw.

11 Archiwum Akt Nowych (AAN), Spuścizna Bolesława Bieruta, sygn. 254/IV-22, Notatka dotycząca ludności ukraińskiej sporządzona przez komisję kierowaną przez Aleksandra Zawadzkiego w Polsce z 13 marca 1952 r.

12 *Ibidem*, Notatka dotycząca ludności ukraińskiej sporządzona przez komisję kierowaną przez Aleksandra Zawadzkiego z 13 marca 1952 r.

w nowe środowisko”. Zwracano też uwagę na „niesłuszny” stosunek miejscowych władz do tej ludności. Podkreślano, że „traktują ją niekiedy jako zwartą reakcyjną i wrogą masę, przy czym dopuszczają się w licznych wypadkach dyskryminacji politycznej i narodowej”¹³.

Zagadnienia zawarte w uchwale kwietniowej dotyczyły kilku aspektów życia przesiedlonej ludności. Najważniejsze dotyczyły

[...] uregulowania prawnego stanu obecnego posiadania gospodarstw rolnych, [...] przyznawania bez żadnych dyskryminacji ulg w podatku gruntowym, [...] umorzenia zaległości pożyczkowych na zasiewy w roku 1947-48 [oraz] udzielania kredytów gospodarczych przesiedleńcom, znajdującym się w szczególnie trudnych warunkach.

Wskazywano również na konieczność zwalczania jakichkolwiek „[...] przejawów dyskryminacji gospodarczej, kulturalnej i narodowej”, zadbania o „[...] zaspokojenie potrzeb kulturalnych tej ludności”. Ponadto miano dążyć do uaktywnienia pozytywnych elementów wśród tej ludności poprzez wzmożenie pracy politycznej i jej aktywizowanie w masowych organizacjach społecznych oraz nasilenie pracy ZMP wśród młodzieży¹⁴.

Sprawę poprawy warunków materialnych miało przyspieszyć rozporządzenie Ministerstwa Rolnictwa z 7 sierpnia 1952 roku dotyczące akcji wydawania aktów własności dla tej ludności. 18 października 1952 roku umorzono także przesiedleńcom ich zadłużenie zaciągnięte do 1948 roku¹⁵.

Uchwała z kwietnia 1952 roku została rozesłana do poszczególnych województw, w których zamieszkiwała ludność przesiedlona w ramach akcji „Wisła”. W związku z powyższym Prezydium WRN w Zielonej Górze podjęło stosowne kroki zobowiązujące terenowe prezydium rad narodowych do „[...] właściwego ustawienia się w celu znormlizowania warunków gospodarczych, społecznych i kulturowych ludności łemkowskiej na Ziemi Lubuskiej oraz wciągnięcia jej do aktywnego życia społecznego i kulturowego”¹⁶. Oczywiście całokształt życia społeczno-politycznego miał być kontrolowany i całkowicie podporządkowany władzom komunistycznym. W tym celu w 1954 roku wydane zostały „Wytyczne w sprawie pracy na odcinku grup narodowościowych”. Zwracano w nich uwagę między innymi na systematyczną, głęboką pracę uświadomienia politycznego tej ludności, wskazania perspektyw rozwoju Polski Ludowej. Zalecano

---

13 APZG, Komitet Wojewódzki (KW) PZPR, sygn. 531, Uchwała Biura Politycznego KC PZPR w sprawie środków zmierzających do poprawy sytuacji gospodarczej ludności ukraińskiej w Polsce i do wzmożenia wśród niej pracy politycznej z kwietnia 1952 r.

14 *Ibidem*.

15 Łącznie umorzono kwotę na sumę 5 946 686,50 zł, w woj. zielonogórskim kwota umorzenia wynosiła ogółem 166 382,53 zł, zob.: I. Hałagida, *Ukraińcy na zachodnich i północnych ziemiach Polski 1947-1957*, Warszawa 2003, s. 88.

16 APZG, PWRN, USW, sygn. 577, k. 202, Informacja o stanie ludności ukraińskiej zamieszkałej na terenie woj. zielonogórskiego za 1953 r.

także wciąganie Łemków do rad narodowych i ich organów oraz postulowano wyeliminowanie z użycia terminu „akcja Wisła”. Poza tym sugerowano, przez odpowiednią działalność polityczną, odizolowanie tej ludności, a zwłaszcza młodzieży, od wpływów „[...] wrogiej propagandy kułackiej, kleru i imperializmu”¹⁷.

Prezydium WRN w Zielonej Górze sprawą ludności łemkowskiej zajmowało się na trzech posiedzeniach (25 września 1952 r., 19 maja 1953 r. i 27 października 1955 r.). Na pierwszym podjęto uchwałę, w której zostały nałożone odpowiednie zadania na zainteresowane wydziały resortowe (Rolnictwa, Oświaty, Kultury, Pracy i Pomocy Społecznej). W późniejszym okresie stwierdzono, że uchwała ta nie była w ogóle realizowana. Między innymi Wydział Rolnictwa i Leśnictwa nie przystąpił do zbadania warunków ekonomicznych ludności łemkowskiej, nie poczyniono też żadnych kroków w celu rozładowania tragicznych warunków mieszkaniowych (m.in. w pow. skwierzyńskim i międzyrzeczkim). Wydział Oświaty nie przystąpił do realizacji i nie zbadał możliwości prowadzenia nauki szkolnej w języku ukraińskim w środowiskach z przeważającą liczbą tej ludności (m.in. w Przemkowie, Piotrowicach, Ostaszowie, Lesznie Górnym – pow. szprotawski; Grębolicach, Gaworzycach – pow. głogowski; czy Strzelcach Krajeńskich, Świebodzinie, Międzyrzeczu i Kozuchowie). Jako przyczyny takiego stanu podawano brak zrozumienia doniosłości zagadnienia oraz niedostatek kadry kierowniczej oddziałów społeczno-administracyjnych w powiatach o bardzo dużym odsetku ludności łemkowskiej¹⁸.

Na posiedzeniu 19 maja 1953 roku podjęto decyzję w sprawie „[...] aktywizacji ludności łemkowskiej – jako uzupełnienie uchwały z 1952 roku”. Była ona opracowana na podstawie wytycznych narady roboczej z 16 kwietnia 1953 roku w sprawie ludności rodzimej i łemkowskiej. W uchwale tej ponownie nałożono odpowiednie zadania na zainteresowane wydziały resortowe. Podkreślono jednocześnie, że zaniedbany przez wiele lat problem tej ludności może być rozwiązany tylko w planie długofalowym przy pełnym uruchomieniu aktywu Rad Narodowych i organizacji masowych. Zobowiązano również Prezydium PRN do analizy wykonania tej uchwały (raz na kwartał) przy współdziałaniu zainteresowanych Kierowników Wydziałów oraz szerokiego uterenowienia wytycznych.

W pierwszych dniach lipca 1953 roku Prezydium PRN otrzymały wytyczne uchwały Prezydium WRN z 19 maja 1953 roku, w których zobowiązane były do „[...] zaopiekowania się klasowo bliskim elementem spośród ludności łemkowskiej celem przygotowania aktywu, przy pomocy którego miano wciągnąć pozostałą ludność łemkowską w twórczy krąg życia gospodarczego, kulturalnego, społecznego i politycznego”¹⁹. W związku

17 *Ibidem*, sygn. 660, k. 28, Wytyczne w sprawie pracy na odcinku grup narodowościowych z 23 marca 1954 r.

18 *Ibidem*, sygn. 577, k. 202, Informacja o stanie ludności ukraińskiej zamieszkałej na terenie woj. zielonogórskiego za 1953 r.

19 *Ibidem*, k. 348, Wytyczne Prezydium WRN w Zielonej Górze o pracy wśród ludności ukraińskiej z 8 lipca 1953 r.

z tym na poszczególne powiatowe prezydium rad narodowych nałożone zostały zadania zwiększenia udziału tej ludności w radach narodowych, komisjach radzieckich, aparacie rad i kolegiach orzekających. Ponadto podkreślono potrzebę awansowania członków tej społeczności na stanowiska sołtysów i ich zastępców. Wydział Rolnictwa zobowiązano do stworzenia warunków gospodarowania ludności niemającej odpowiednich gospodarstw i ziemi oraz rozpowszechniania wśród przesiedleńców wiedzy rolniczej z szerokim uwzględnieniem „radzieckiej nauki agrobiologicznej”. Wydział Oświaty miał dokonać odpowiedniego rozeznania terenu o dużych skupiskach tych przesiedleńców i przygotować grunt do wprowadzenia dodatkowych punktów nauczania języka ukraińskiego. Do jego zadań należało także umożliwienie „[...] zdolnej i aktywnej młodzieży podjęcia nauki w szkołach pedagogicznych, rolniczych, zawodowych średnich i wyższych”²⁰. Wydział Kultury obarczony został zadaniami mającymi na celu wzmożenie pracy kulturalnej i oświatowej, otoczenie opieką świetlic, tworzenie kółek artystycznych i chórnych, zbiorowego czytelnictwa, jak również tworzenie zespołów redakcyjnych i gazetek gromadzkich.

Informacje z wykonania wytycznych uchwały z maja 1953 roku zostały złożone dopiero na posiedzeniu 27 października 1955 roku wspólnie ze sprawozdaniem z wykonania wniosków z egzekutywy Komitetu Wojewódzkiego z 16 lipca 1955 roku, mimo iż w myśl uchwały pierwsze sprawozdanie o jej wykonaniu miał złożyć Kierownik Wydziału Społeczno-Administracyjnego do 1 października 1953 roku, a z wykonania całości – do 31 grudnia 1953 roku. Jako uzasadnienie powstałego opóźnienia podano brak zainteresowania kwestiami tej ludności na szczeblu wojewódzkim i powiatowym. Ujawniono również nieprzełamanie w stosunku do ludności z akcji „Wisła” istniejących w dalszym ciągu oporów i uprzedzeń, szczególnie wśród administracji niższego szczebla. Na przykład według protokołów z posiedzeń Prezydium PRN w Świebodzinie sprawami ludności łemkowskiej osiedlonej w tym powiecie zainteresowano się tylko jeden raz – w roku 1954. Wskazano jednocześnie, że poszczególne wydziały nie organizowały należytej pracy z tą ludnością w terenie, w większości zasłaniając się obiektywnymi trudnościami.

W czasie narady poświęconej ludności łemkowskiej i rodzimej zamieszkałej w województwie zielonogórskim 16 kwietnia 1953 roku Przewodniczący Prezydium PRN we Wschowie oznajmił o nieprzekazaniu w dostatecznym stopniu treści uchwały BP KC PZPR w sprawie tej ludności do Prezydium GRN i aktywu społecznego. Na skutek tego Łemkowie pozbawieni byli często opieki zdrowotnej („lekarze stwierdzali, że nie mają czasu na chodzenie do ludności rodzimej i łemkowskiej, odmawiają w ogóle wyjazdu na wieś”), jak również w dostatecznym stopniu możliwości nauki

---

²⁰ *Ibidem*, k. 349.

języka ojczystego (dzieci polskie kamieniami wybijały szyby w klasach, gdzie uczono języka ukraińskiego)²¹.

W podobnym tonie utrzymana była relacja Przewodniczącego Prezydium PRN w Głogowie:

[...] w latach poprzednich nie było jasno sprecyzowane, jaką politykę w stosunku do nich prowadzić. Miało się do ludności z akcji „W” zastrzeżenia i nieufność. Od Prezydium PRN szedł przykład i odbijał się na gminach i gromadach. Ludność polska wyrażała się do nich – ty Ukraińcu coś Polaków mordował²².

Według sprawozdania z powiatu świebodzińskiego ludność łemkowska

[...] nie znajdowała się w kręgu zainteresowań Prezydium PRN i nie miała ze strony władzy żadnej pomocy ani opieki, a często, wprost przeciwnie, była dyskryminowana. Nie tylko ze strony wspólnie zamieszkałej z nią ludności polskiej, ale i przez kierowników majątków PGR i niejednokrotnie przez Prezydium Gminnych Rad Narodowych. Instytucje te uważały, że należy w stosunku do tej ludności prowadzić „politykę odwetową”, przypisując jej winę za wypadki, jakie rozegrały się w województwach wschodnich po II wojnie światowej²³.

W podsumowaniu dyskusji – na wspomnianej powyżej naradzie poświęconej ludności rodzimej i łemkowskiej – stwierdzono, że odcinek pracy wśród ludności łemkowskiej był jeszcze silnie obciążony tendencjami nacjonalistycznymi, które istniały na tym terenie w pierwszym okresie osadnictwa. Postulowano podjęcie działań w celu wyeliminowania zjawisk szowinizmu i nacjonalizmu.

W czerwcu 1955 roku sprawę przesiedlonej ludności podjął ponownie Sekretariat KC PZPR. Poddano krytyce lokalne komitety PZPR i prezydium rad narodowych za słabe zainteresowanie kwestią pomocową (w tym przydzielaniem kredytów i materiałów budowlanych) oraz nieuregulowanie zagadnienia własności ziemi i zabudowań²⁴. Wysunięte zastrzeżenia spowodowały uaktywnienie lokalnych władz. W październiku i listopadzie 1955 roku Wydział Społeczno-Administracyjny zorganizował kilka spotkań z ludnością łemkowską na szczeblu gromadzkim, w miejscowościach o większych skupiskach tych przesiedleńców, między innymi w Piotrowicach i Biernatowie (pow. szprotawski), Chełmsku, Bledzewie (pow. skwierzyński), Lubrzy (pow. świebodziński), Torzymiu (pow. sulęciński) oraz Lipinach (pow. nowosolski). Ponadto zorganizowana została narada międzywydziałowa na szczeblu wojewódzkim z udziałem inspektorów MSW (23 grudnia 1955 r.) i jedna narada w Prezydium PRN w Szprotawie.

Według protokołów z tych spotkań ludność łemkowska niechętnie zabierała głos w dyskusji. W ogóle frekwencja była bardzo słaba, gdyż pojawiły się pogłoski, że bę-

21 *Ibidem*, sygn. 577, k. 36, 47, Protokół z narady roboczej w sprawach ludności rodzimej i ukraińskiej zamieszkałej w woj. zielonogórskim z dnia 16 kwietnia 1953 r.

22 S. Dudra, *Poza małą ojczyznę. Łemkowie na Ziemi Lubuskiej*, Wrocław 2008, s. 77.

23 APZG, PWRN, USW, sygn. 577, k. 259, Sprawozdanie z odcinka ludności autochtonicznej i ukraińskiej powiatu Świebodzin z marca 1954 r.

24 *Ibidem*, KW PZPR, sygn. 531, List Sekretariatu KC PZPR z czerwca 1955 r.

dzie następować rejestrowanie i wywożenie do Związku Radzieckiego. W większości wypowiedzi zwracano uwagę na dyskryminację członków społeczności łemkowskiej w wyborach na radnych czy też członków komisji przy GRN. Podkreślano także zbyt wysokie sklasyfikowanie nadanej im ziemi, trudności w uzyskaniu zgody na przemeldowanie się oraz kredytów na remonty. Na spotkaniu w gromadzie Lubrza większość głosów w dyskusji dotyczyła zniesienia obowiązku uzyskania zezwolenia na zamieszkanie w innej gromadzie, powiecie czy województwie²⁵. Oto charakterystyczne głosy z tych spotkań: wieś Biernatów: „[...] spośród naszej ludności wybrano mało radnych, byli kandydaci, ale ich odrzucono. Była Komisja Rozliczeniowa, ale nikt z nas w jej skład nie wszedł, uważam, że jest to niesprawiedliwe”; wieś Lipiny: „[...] gdy ktoś się chce z naszej ludności przemeldować, wymagane jest zezwolenie, w województwie wrocławskim tego nie ma”; wieś Biernatów: „[...] złożyłem trzy podania o remont zabudowań gospodarskich i nie otrzymałem konkretnej odpowiedzi”²⁶.

Działania władz podjęte po 1952 roku stworzyły warunki umożliwiające wciągnięcie Łemków do szerokiej działalności politycznej w gromadach i powiatach. W informacji o ludności łemkowskiej mieszkającej w województwie zielonogórskim stwierdzono, że do 1952 roku rady narodowe i komitety partii nie miały żadnych wytycznych odnośnie do tej ludności, wskutek czego nie przejawiały żadnej działalności w kierunku politycznego jej uaktywnienia. Oczywiście celem było przyciągnięcie „elementów pozytywnych” (tzn. podporządkowanych i współpracujących z władzą) z tej społeczności i silniejsze ich zintegrowanie z działalnością państwa komunistycznego. W tym celu zobowiązano Prezydium Rad Narodowych do dokonania analizy składu osobowego rad narodowych i sołtysów w ośrodkach zamieszkałych przez ludność łemkowską.

Stosunek władz polskich do Łemków w okresie poosiadłościowym (brak opieki materialnej, fakty dyskryminacji) miał swój ujemny wpływ na aktywność społeczną i kształtowanie się życia politycznego. Udział przesiedleńców w działalności politycznej i pracy organów samorządowych był w początkowym okresie znikomy. Ogólnie do 1952 roku ludność ta nie była wciągana do działalności rad narodowych oraz innych organizacji społeczno-politycznych i młodzieżowych. Nie przejawiano wokół niej żadnej działalności i nie włączano jej do pracy politycznej, gospodarczej i kulturalnej. Byli oni traktowani, tylko z racji samego przesiedlenia, jako obywatele drugiej kategorii i tolerowani często z konieczności, odsuwani ze swoimi potrzebami na dalszy plan.

Również po 1952 roku zaangażowanie Łemków w działalność społeczno-polityczną było według władz niezadowolające. Zauważono jednak pewną aktywność wśród młodszych przesiedleńców, a prawie całkowitą bierność starszego pokolenia. Na przykład

²⁵ *Ibidem*, PWRN, USW, sygn. 638, k. 358, Sprawozdanie z zagadnień narodowościowych województwa zielonogórskiego za 1956 r.

²⁶ *Ibidem*, sygn. 661, k. 34, Sprawozdanie PPRN w Szprotawie z zagadnień ludności ukraińskiej za 1955 r.

w województwie zielonogórskim zwiększyła się w ciągu 1953 roku liczba członków ZMP (z 212 w pierwszej połowie 1953 r. do 415 pod koniec roku), Ligi Kobiet (z 1 do 93), TPPR (z 59 do 142), PZPR (z 59 do 142)²⁷. Zapewne było to wynikiem zintensyfikowanej działalności propagandowej poszczególnych organów władzy dążących do objęcia kontroli nad przesiedleńcami. Jednak działania te w konsekwencji nie przyniosły oczekiwanych rezultatów.

Prezydium Powiatowych Rad Narodowych w przesyłanych sprawozdaniach podkreślały, że stopień aktywizacji Łemków jest bardzo słaby. W powiecie szprotawskim w radach narodowych brało udział 9 osób, w komisjach radzieckich 10, w kolegium orzekającym 1, stanowisko sołtysa piastowała także 1 osoba²⁸. Na naradzie w Prezydium PRN w Szprotawie (czerwiec 1953 r.) stwierdzono, że wskutek braku odpowiedniej polityki odnośnie do ludności łemkowskiej

[...] traktowało się ją z nieufnością, gdyż została karnie przesiedlona. Pozbawiona była jakiegokolwiek opieki, w awansach na stanowiska w samorządzie lokalnym unikano przyjmowania Łemków. Ludność polska w dużym stopniu ubliżała im, określając „zbrodniarzami i mordercami”. Podkreślano, że takie sytuacje nie były likwidowane przez władze państwowe, które przechodziły obok tych spraw zupełnie obojętnie²⁹.

Podobnie przedstawiała się sytuacja na terenie innych powiatów. Zasadniczo ludność łemkowska nie angażowała się w działalność społeczną i polityczną.

W czasie przeprowadzanych kontroli w terenie, Łemkowie narzekali, że zbyt późno się nimi zainteresowano, gdyż najgorsze (ze względów psychologicznych) i najtrudniejsze (ze względów materialnych) były początki. Ujawniono również, że nie zostały przeprowadzone żadne posiedzenia w Prezydium Rad Narodowych w sprawie tej ludności, nie zajęto się także należycie zagadnieniami remontów mieszkań wprowadzenia nauki języka ukraińskiego. Podkreślano jednocześnie, że Łemkowie wywiązywali się na ogół w terminie z obowiązkowych dostaw i innych zobowiązań dotyczących wsi. Zdarzały się oczywiście przypadki niewywiązywania się z nałożonych świadczeń³⁰.

Przeprowadzający kontrole zwracali również uwagę, że część przesiedleńców w dalszym ciągu żyła nadzieją powrotu do dawnych miejsc zamieszkania. Sytuacja taka stwarzała niezbyt odpowiedni stosunek tej ludności do nadanych im gospodarstw, które prowadzone były z zasady niedbale, bez troski o ich rozwój – z dnia na dzień – w skali zaspokajającej wyłącznie własne potrzeby. Brak poczucia stabilizacji, budowania

27 *Ibidem*, sygn. 660, k. 33, Sprawozdanie z zagadnień ludności ukraińskiej za 1953 r.

28 *Ibidem*, sygn. 577, k. 201, Informacja o stanie ludności ukraińskiej zamieszkałej na terenie woj. zielonogórskiego za 1953 r.

29 *Ibidem*, k. 246, Sprawozdanie Prezydium PRN w Szprotawie z zakresu spraw narodowościowych za 1953 r.

30 Np. w powiecie sulechowskim Prezydium PRN – na dzień 9 marca 1953 roku – ukarało 2 osoby na sumę 300 zł za niedostarczenie odpowiedniej ilości mleka, 4 osoby na sumę 1200 zł za żywiec oraz 6 osób na sumę 1900 zł za zboże.

przyszłości na nowych ziemiach uwidocznił się między innymi w bardzo niechętnym pobieraniu kredytów. Sytuacja taka była bardzo niepokojąca dla władz, gdyż większość zabudowań gospodarczych i mieszkalnych wymagała natychmiastowych remontów. W tym celu zostało sporządzone zestawienie kredytów potrzebnych do wykonania zadań postawionych aparatowi społeczno-administracyjnemu na 1953 rok dotyczących opieki nad ludnością łemkowską.

Pomimo przeprowadzenia odpowiednich przygotowań Łemkowie w dalszym ciągu bardzo sporadycznie korzystali z pomocy kredytowej. Na przykład w powiecie szprotawskim w 1953 roku kredyty pobrało tylko 5 rolników (na sumę 4745 zł). W powiecie wschowskim ogółem w I i II kwartale 1954 roku 2 rolników skorzystało z kredytów (na sumę 4000 zł), na zakup bydła 7 (13 000 zł) oraz na nawozy sztuczne 4 (1300 zł). Poza tym 1 rolnik pobrał kredyt na zakup maszyn (600 zł) i 9 na kontraktację (900 zł). W innych powiatach sytuacja przedstawiała się jeszcze gorzej. W powiecie strzeleckim w roku 1955 nikt z ludności łemkowskiej nie korzystał z pożyczek³¹.

Z raportów pokontrolnych wynikało, że nastroje wśród Łemków były bardzo różne: od skrajnie negatywnych do akceptujących nową rzeczywistość. Notowano fakty porzucania gospodarstw i samowolne powroty do województw południowo-wschodniej Polski (z pow. głogowskiego, świebodzińskiego, koźuchowskiego i skwierzyńskiego). W Grębolicach (pow. głogowski) jeden z przesiedleńców stwierdził, że „[...] wszystko i tak się zmieni i przyjdzie czas, że z Polakami się porachuje”. W gminie Międzyrzecz wygoniono referenta do spraw skupu żywca, twierdząc, że „[...] mu mordę rozerwą i nie zawsze im będzie słońce świeciło ze strony Moskwy”. Poza wymienionymi spostrzeżeniami charakteryzowano przesiedleńców „[...] jako ludzi nie szukających zwady, nie łączących się jednak z ludnością polską”. Przedstawiano ich jako unikających wszelkich awantur i chuligaństwa. Podkreślano, że ogólnie Łemkowie byli zamknięci w sobie, nieufni, a w obcowaniu z nimi wyczuwano pewien chłód i obojętność. Zwracano przy tym uwagę na nieestetyczne prowadzenie własnych gospodarstw: „[...] mieszkania źle urządzone, w których jest na ogół brudno. Jeszcze gorzej na podwórku, gdzie leżą kupy śmieci, a przede wszystkim obornik wyrzucany ze stajni”³².

Wpływ na negatywne zachowania Łemków miały zapewne ciągle istniejące nastroje tymczasowości. Prezydium PRN informowały władze zwierzchnie, że spora część przesiedleńców w dalszym ciągu żyje nadzieją powrotu na Łemkowszczyznę. Trudno zgodzić się z opinią władz partyjnych, że „[...] nadzieje te były ściśle związane z polityczną sytuacją międzynarodową i kształtowały się na platformie nastrojów wojennych

---

31 *Ibidem*, sygn. 577, k. 521, Sprawozdanie PPRN w Strzelcach Krajeńskich z zakresu spraw narodowościowych za 1955 r.

32 S. Dudra, *op. cit.*, s. 80.

podsyłanych stale korespondencją z USA i Kanady³³. Wynikały one raczej z tęsknoty i przywiązania do własnej „małej ojczyzny” i rodzinnych stron.

Władze w dalszym ciągu stały na stanowisku niedopuszczania do powrotów na Łemkowszczyznę. Wszelkie samowolne powroty miały być „[...] całkowicie zlikwidowane” do 1 czerwca 1952 roku³⁴. Zobowiązano Komitety Wojewódzkie i Powiatowe województwa lubelskiego i rzeszowskiego, aby osoby, które powróciły po 30 czerwca 1952 roku (a ich gospodarstwa były zajęte przez osadników, PGR lub spółdzielnie produkcyjne), „[...] ponownie wysiedliły i nie wydawały żadnych zezwoleń na wyjazd do dawnych miejsc zamieszkania”. Polecono jednocześnie „[...] formalne zalegalizowanie powrotów po tym terminie tym osobom, w przypadku których gospodarstwa nie zostały nikomu przydzielone”³⁵. Jednakże do powrotów w tym okresie dochodziło. Według sprawozdania wspomnianej już komisji A. Zawadzkiego „Walka z powrotami rozpoczęła się zbyt późno, prowadzona była w sposób niezdecydowany [...] Dopiero w roku 1950-1951 zaczęto stosować metody zatrzymania powracających i w drodze przymusu odtransportowywania ich z powrotem”. W dalszej części podkreślano, że pomimo to „[...] powroty nadal istnieją, a ostatnio już w ogóle nic się nie robi w celu ich zahamowania. Są wypadki powrotnego przyjazdu przesiedleńców nie tylko końmi lub pociągami osobowymi, ale nawet otrzymania jakimś cudem wagonów towarowych”³⁶.

Poza tym ludność łemkowska była przez cały czas inwigilowana przez władze wojewódzkie i powiatowe. Prezydya PRN były zobowiązane do składania dwa razy do roku specjalnych sprawozdań opisowych dotyczących zagadnień narodowościowych. Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych był zainteresowany między innymi stanem liczbowym i zatrudnieniem przesiedleńców, nastrojami, kontaktami zagranicznymi i uczestnictwem w życiu politycznym³⁷.

33 APZG, PWRN, USW, sygn. 577, k. 331, Informacja o stanie ludności ukraińskiej w powiecie Głogów za 1954 r.

34 D. Jarosz, *Chłopi na ziemiach im obiecywanych (1944-1948)*, „Regiony” 1998, nr 1-3, s. 116.

35 W nadzwyczajnych wypadkach zezwoleń mogły wydawać Prezydya WRN w Lublinie, Rzeszowie, Krakowie i Białymstoku w porozumieniu z MSW i Prezydiami WRN w Koszalinie, Olsztynie, Szczecinie, Zielonej Górze, Wrocławiu i Gdańsku. Samowolnie powracających miano kierować do województw zachodnich, APZG, KW PZPR, sygn. 531, O zadaniach KW i KP w sprawie poprawy sytuacji gospodarczej i wzmożeniu pracy politycznej wśród ludności ukraińskiej z czerwca 1955 r.

36 AAN, Spuścizna Bolesława Bieruta, sygn. 254/IV-22, Notatka dotycząca ludności ukraińskiej w Polsce sporządzona przez komisję kierowaną przez Aleksandra Zawadzkiego z 13 marca 1952 r.

37 Jak podkreśla Arkadiusz Słabig, przesiedleńcy z akcji „Wisła” aż do stycznia 1990 r. znajdowali się „pod specjalnym nadzorem”. Działania operacyjne, stosowane także wobec polskich środowisk uznawanych za niepewne lub wrogie, w przypadku przesiedleńców z 1947 r., miały na celu nie tylko ich „zneutralizowanie”, ale też wynarodowienie, szerzej zob.: A. Słabig, *Od rozpracowania „elementów bandyckich” do przyspieszenia „naturalnej” asymilacji. Zarys działań aparatu bezpieczeństwa wobec Ukraińców na Ziemi Lubuskiej w latach 1947-1970*, [w:] *Przed i po akcji „Wisła”*, red. A. Chabasińska, P.A. Leszczyński, B.A. Orłowska, M. Pecuch, Gorzów Wlkp. 2012, s. 41-64.

Taki stosunek władz administracyjnych do Łemków prowadził w konsekwencji do tego, że bardzo skomplikowany proces adaptacyjny do nowego środowiska społeczno-geograficzno-przyrodniczego ulegał nadmiernemu wydłużeniu.

W związku z istniejącą sytuacją w czerwcu 1955 roku władze centralne zobowiązały Komitety Wojewódzkie, aby prowadziły „[...] systematyczną pracę masowo-polityczną wśród ludności ukraińskiej”. Polecono także „bardziej niż dotychczas wykorzystać do pracy politycznej aktyw spośród tej ludności”. Miano zapewnić dostępność literatury pięknej i prasy w języku ukraińskim, „[...] szerzej rozwijać inicjatywę młodzieży [...] w organizowaniu świetlic, zespołów artystycznych i stowarzyszeń kulturalnych”. Ponadto zwrócono uwagę na zapewnienie odpowiedniej pomocy gospodarczej (kredyty i materiały budowlane) oraz dopilnowanie zakończenia „[...] wydawania przez Rady Narodowe aktów własności”³⁸.

Konsekwencją uchwały z 1952 roku było także podjęcie kroków w kierunku zaspokajania potrzeb kulturalno-oświatowych ludności łemkowskiej. Zobowiązano Wydział Oświaty do szybkiego rozpracowania możliwości wprowadzenia nauki języka ukraińskiego jako dodatkowego w szkołach podstawowych, do których uczęszczała większa liczba tej młodzieży. Miano również zaktywizować komitety rodzicielskie i opiekuńcze oraz wciągnąć do nich „pozytywnych obywateli” (określenie często spotykane w zachowanej dokumentacji archiwalnej) z akcji „Wisła”, zwracając przy tym szczególnie uwagę na pomoc rodzinom ubogim. Sugerowano jednocześnie przeprowadzenie werbunku młodzieży łemkowskiej do szkół pedagogicznych i zakładów kształcących nauczycieli oraz do szkół zawodowych i przysposobienia rolniczego.

Zadaniem Wojewódzkiego Wydziału Kultury było rozszerzenie i uaktywnienie prac świetlic, przystosowując je do potrzeb przesiedlonej ludności oraz zadbanie o ich wyposażenie w prasę, książki i wydawnictwa w języku ukraińskim. Dokonana w późniejszym okresie analiza pracy wśród ludności łemkowskiej na polu organizowania życia świetlicowego wykazała, że była ona niedostateczna i młodzież „[...] zamiast wyżywać się w świetlicach, zbierała się w domach prywatnych. Śpiewano tam piosenki, często o zabarwieniu nacjonalistycznym oraz słuchano radiowych audycji z zagranicy”³⁹. Sytuację powyższą potwierdzały również sprawozdania Wydziału Społeczno-Administracyjnego, według których Wydziały Kultury nie zajmowały się kwestiami dotyczącymi Łemków. Istniejące zespoły muzyczne (np. w pow. strzeleckim) na skutek braku opieki nie wykazywały żadnej aktywności. Nie została także zorganizowana „świetlica wzorcowa” dla tej ludności.

---

38 APZG, KW PZPR, sygn. 531, O zadaniach KW i KP w sprawie poprawy sytuacji gospodarczej i wzmożeniu pracy politycznej wśród ludności ukraińskiej z czerwca 1955 r.

39 *Ibidem*, PWRN, USW, sygn. 578, k. 115, Notatka z odcinka pracy kulturalno-oświatowej wśród ludności ukraińskiej na terenie woj. zielonogórskiego z 26 marca 1955 r.

Mimo wielu uchybień i nieprawidłowości w realizacji należy podkreślić znaczenie uchwały z kwietnia 1952 roku. Przede wszystkim „upaństwowiła” ona problematykę narodowościową w Polsce. Decydenci polityczni potwierdzili tym samym istnienie i funkcjonowanie społeczności niepolskich, podkreślili różnorodność etniczną społeczeństwa. Propagowana po 1945 roku polityka stworzenia państwa jednolitego pod względem narodowościowym nie powiodła się, a ludność przeznaczona do wynarodowienia zachowała swoją tożsamość.

Trudno jednoznacznie ocenić okres od uchwały kwietniowej z 1952 roku do wydarzeń październikowych 1956 roku. Na pewno podejmowane wówczas decyzje były bardzo złożone. Trudno dociec rzeczywistych intencji projektodawców. Nie sposób ustalić, czy miały one służyć szeroko rozumianemu rozwojowi ludności łemkowskiej, czy też stać się nowym fragmentem gry politycznej ekipy rządzącej. Prawdą jest, że nastąpiło zainteresowanie zagadnieniem przesiedleńców z akcji „Wisła” zarówno na szczeblu centralnym, jak i, w późniejszym okresie, na szczeblu terenowym. Zaczęto dostrzegać problemy i bolączki deportowanej wcześniej ludności. Po 1952 roku zajęto się najbardziej jaskrawymi przypadkami katastrofalnej sytuacji materialnej rodzin łemkowskich. Pierwszymi krokami były umorzenia zadłużeń, między innymi pożyczek na zasiewy pobranych w pierwszym okresie ich gospodarowania czy podatków gruntowych. Dążono, choć w bardzo ograniczonym stopniu, do zaspokojenia potrzeb kulturalno-oświatowych tej ludności. Praca nie była jednak systematyczna i miała często charakter akcyjny, od przypadku do przypadku. Przy czym wszelkie działania na odcinku narodowościowym w miarę upływu czasu malały. Analizując wykonawstwo zaleceń władz wojewódzkich, stwierdzono, że w wielu powiatach cel uchwały nie został w pełni osiągnięty, a w wielu wypadkach słycony. Ograniczano się często do papierkowego załatwienia spraw, bez większego rozeznania terenu i ludzi z ich bolączkami i problemami.

Oceniając realizację Uchwały KC PZPR z kwietnia 1952 roku, Sekretariat KC PZPR stwierdził, że Komitety Wojewódzkie i Prezydium Powiatowych Rad Narodowych „[...] podjęły szereg środków sprzyjających poprawie warunków gospodarczych małych i średniorolnych chłopów ukraińskich”. Wśród owych osiągnięć wymieniono między innymi szerszy „[...] udział ludności ukraińskiej w życiu politycznym i społecznym”. Podkreślono także, że „Wielu aktywnych [...] chłopów zostało wybranych [...] do Rad Narodowych i organizacji masowych. Polepszyła się praca kulturalno-oświatowa, a wprowadzenie w szeregu powiatów języka ukraińskiego w szkołach [...] sprzyja szerszej aktywizacji młodzieży ukraińskiej”⁴⁰.

Działania podjęte po 1952 roku miały za zadanie silniejsze powiązanie społeczności łemkowskiej z władzą i całym systemem przez nią budowanym. Pojawiające się już

⁴⁰ *Ibidem*, KW PZPR, sygn. 531, O zadaniach KW i KP w sprawie poprawy sytuacji gospodarczej i wzmożeniu pracy politycznej wśród ludności ukraińskiej z czerwca 1955 r.

procesy integracyjne i adaptacyjne wśród Łemków miały być wzmacniane przez szeroko rozwiniętą akcję propagandową oraz system indoktrynacji społecznej. Trudno do końca zgodzić się z Mirosławem Truchanem, że uchwała kwietniowa nie spełniła oczekiwań i pozostała jedynie na papierze⁴¹. W wielu aspektach przynajmniej zarysowane zostały główne problemy, które w przyszłości należało rozwiązać.

Stefan Dudra

**THE CHANGES TO THE NATIONAL MINORITIES' POLICY IN 1956,
BASED ON THE EXAMPLE OF THE LEMKOS SETTLED IN THE LUBUSZ LAND**

S u m m a r y

The main changes to the country's policy regarding the national minorities, including the Lemkos population occurred in April 1952 and were connected with the resolution of the Politburo of the Polish United Workers Party. The resolution outlined the main issues concerning the ethnic matters that needed to be addressed. Among the most important ones, the improvement of their financial condition, the development of education and culture as well as their social and political activation were mentioned. The above-mentioned actions resulted in an increased interest of the central authorities, and in the later period also of the regional authorities, with the issues of the persons displaced during the "Vistula operation".

---

⁴¹ M. Truchan, *Ukrajinci w Polsce pisali druhowi switowoji wijny 1944-1984*, New York 1990, s. 44.